

**ПОМЕТУН Олена,**

доктор педагогічних наук, професор,  
головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

## УМІННЯ ОРГАНІЗОВУВАТИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК СКЛАДНИК ПРЕДМЕТНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

**Актуальність проблеми.** Модернізація загальної середньої освіти в Україні поступово й системно актуалізує вимогу індивідуалізації навчального процесу. Державний стандарт базової середньої освіти (2020) закріплює принцип дитиноцентризму та орієнтує на врахування індивідуальних особливостей, потреб і можливостей кожного учня. Концепція «Нова українська школа» (2016) визначає індивідуалізацію як одну з ключових засад реформування. Оновлені модельні навчальні програми з історії та громадянської освіти конкретизують цю вимогу на рівні очікуваних результатів навчання, передбачаючи різний рівень складності пізнавальної діяльності учнів. Професійний стандарт учителя ЗЗСО (2020) визначає здатність враховувати індивідуальні особливості учнів як обов'язкову трудову функцію педагога [3].

Практичним інструментом реалізації цієї вимоги є диференційоване навчання – підхід, який передбачає цілеспрямоване варіювання змісту, процесу та продукту навчальної діяльності залежно від готовності, інтересів і способу навчання учнів. На відміну від індивідуалізації, яка потребує побудови окремої траєкторії для кожної дитини, диференціація працює в межах спільного класу й спільних цілей, але пропонує різні шляхи їх досягнення. Для предметів громадянської та історичної освітньої галузі це особливо актуально: ці курси оперують складними поняттями (демократія, права людини, історичні події, явища, тенденції, причиново-наслідкові зв'язки тощо), які учні осмислюють на різних рівнях абстракції. В умовах інклюзивного класу, різного рівня попередньої підготовки, а також зростаючої різноманітності навчальних контекстів (зокрема пов'язаних із наслідками воєнного часу – переміщенням, змішаним форматом навчання, психоемоційним станом дітей) потреба у диференціації стає особливо гострою.

Загальнодидактичні засади диференційованого навчання мають значну теоретичну базу. У зарубіжній дидактиці цікавою з погляду нашого дослідження є модель К. Томлісон, побудована на варіюванні за готовністю, інтересами та навчальним профілем учня [4]. В українській педагогіці теоретичні засади диференційованого навчання розробляли В. Бондар, Г. Васьківська, В. Кизенко, Н. Ковчин, О. Савченко, П. Сікорський та ін. Сутність понять «диференціація навчання», «диференційований підхід» і «диференційоване навчання» ґрунтовно розкрито у працях О. Савченко[3]. Методичні аспекти компетентнісного навчання історії та громадянської освіти досліджували О. Пометун, Т. Ремех, П. Мороз, В. Власов та ін.

Водночас уміння організовувати диференційоване навчання як окремий структурний складник предметно-методичної компетентності вчителя історії та громадянської освіти залишається недостатньо дослідженим. Предметно-методичну компетентність учителя історії та громадянської освіти ми розуміємо як інтегровану здатність добирати, адаптувати та застосовувати зміст, методи й засоби навчання відповідно до специфіки історичного та громадянськознавчого знання, вікових особливостей учнів і дидактичних умов конкретного класу [1]. Організація диференційованого навчання є одним із проявів цієї компетентності, однак конкретний зміст відповідних умінь, їхня структура й умови формування стосовно предметів громадянської та історичної галузі потребують уточнення.

Відповідно метою публікації є визначити структуру вмінь учителя історії та громадянської освіти, необхідних для організації диференційованого навчання.

**Виклад основного матеріалу.** На основі аналізу моделі К. Томлісон [4], вимог Професійного стандарту вчителя ЗЗСО (2020) [3] та врахування специфіки предметів громадянської й історичної освітньої галузі ми виокремлюємо *п'ять ключових умінь*, що складають ядро здатності вчителя організовувати диференційоване навчання.

*Перше – уміння визначати очікувані результати навчання з урахуванням різного рівня готовності учнів.* Диференціація починається не з добору завдань, а з усвідомлення того, яких результатів мають досягти всі учні класу й які з цих результатів можуть бути поглиблені

або розширені для окремих груп. Модельні навчальні програми з історії та громадянської освіти формують очікувані результати через дієслова різного когнітивного рівня: «називає», «описує», «порівнює», «оцінює», «обґрунтовує». Учитель, який володіє цим умінням, здатний на етапі підготовки до уроку визначити базовий рівень результатів, обов'язковий для всіх учнів; окреслити поглиблений рівень для тих, хто готовий до складнішої пізнавальної діяльності; передбачити підтримувальний рівень для учнів, яким потрібен додатковий час або інший спосіб опрацювання матеріалу.

*Друге – уміння проєктувати різнорівневі завдання.* Це найочевидніший і водночас найскладніший складник. Типова помилка – зводити диференціацію до кількісного варіювання («сильним – п'ять запитань, слабким – три»). Натомість якісна диференціація завдань передбачає варіювання когнітивної складності, ступеня відкритості та характеру опори. На уроках історії це може виглядати так: працюючи з історичним джерелом, одна група учнів отримує текст із навідними запитаннями, що спрямовують увагу на ключову інформацію; друга – той самий текст із завданням самостійно сформулювати запитання до джерела; третя – два джерела для порівняння з відкритим завданням на формулювання власного висновку. Усі групи працюють з однаковою темою, але шлях пізнання й рівень самостійності різні. Учитель має вміти конструювати такі «вилки» завдань заздалегідь, спираючись на таксономію навчальних цілей та свій досвід спостереження за учнями.

*Третє – уміння варіювати способи навчальної діяльності.* Диференціація стосується не лише завдань, а й того, як саме учні працюють: індивідуально, в парах, у малих групах; з текстом, візуальним джерелом, відеофрагментом; усно, письмово, через моделювання чи рольову гру. Для предметів громадянської та історичної галузі це має особливе значення, оскільки ці курси за своєю природою є діяльнісними: вони передбачають дискусії, аналіз ситуацій, проєктну роботу. Учитель, який володіє цим умінням, здатний на одному занятті запропонувати різним учням різні формати опрацювання одного й того самого змісту – від аналізу тексту до моделювання ситуації чи роботи зі схемою. Ключове – всі досягають спільної мети, але різними шляхами.

*Четверте – уміння здійснювати педагогічну підтримку в диференційованому середовищі.* Коли клас працює в різних режимах одночасно, роль учителя суттєво змінюється: від транслятора інформації – до фасилітатора, який розподіляє увагу, вчасно надає зворотний зв'язок і допомагає тим, хто цього потребує, не стримуючи тих, хто рухається швидше. Це вміння включає оперативну діагностику – здатність «зчитувати» під час уроку, хто з учнів загубився, а хто потребує ускладнення; техніки мікропідтримки – коротка підказка, навідне запитання, переформулювання завдання, надання додаткової опори (словничок, зразок, алгоритм дії); управління часом і простором класу – розміщення груп, послідовність перевірки, сигнали переходу між етапами.

*П'яте – уміння поєднувати диференціацію з формувальним оцінюванням.* Диференційоване навчання без відповідного оцінювання втрачає сенс: якщо всі учні виконують різні завдання, а оцінюються за єдиною шкалою, диференціація перетворюється на формальність. Формувальне оцінювання є природним партнером диференціації, оскільки воно зорієнтоване не на порівняння учнів між собою, а на відстеження індивідуального прогресу кожного. Учитель, який володіє цим умінням, здатний формувати критерії успішності, зрозумілі учням різного рівня підготовки; застосовувати прийоми швидкого зворотного зв'язку (вхідні та вихідні картки, «світлофор», коротка самооцінка за рубрикою); використовувати результати формувального оцінювання для коригування диференціації на наступних уроках – тобто вибудовувати цикл «діагностика → диференціація → зворотний зв'язок → нова диференціація».

Ця структура відображає логіку повного дидактичного циклу – від цілепокладання через добір змісту й організацію діяльності до оцінювання й коригування – і тому є не переліком ізольованих прийомів, а цілісною моделлю професійної дії вчителя.

Реалізація окреслених умінь в умовах базової середньої освіти (5–9 класи) має низку суттєвих особливостей, зумовлених як віковою динамікою учнів упродовж цього ступеня, так і характером предметного змісту та сучасним освітнім контекстом, серед яких етапи когнітивного і особистісного розвитку учнів, зміна організаційних умов на адаптаційному та предметному рівнях базової школи, поступове наростання складності предметного змісту впродовж 4-х років

навчання. Нарешті треба враховувати сучасний контекст навчання, наслідки воєнного часу, що наскрізно впливають на всі класи базової школи, хоча й по-різному. За таких умов диференціація перестає бути методичною опцією чи ознакою «просунутого» вчителя – вона стає необхідним складником результативного навчання на всіх етапах базової школи, без якої частина учнів неминуче випадає з навчального процесу.

**Висновки.** Отже, уміння організовувати диференційоване навчання є цілісним структурним складником предметно-методичної компетентності вчителя історії та громадянської освіти, а не окремим методичним прийомом. Запропонована структура п'яти взаємопов'язаних умінь – від визначення різнорівневих результатів до поєднання диференціації з формувальним оцінюванням – відображає логіку повного дидактичного циклу й може слугувати орієнтиром для проєктування змісту методичної підготовки вчителя. Специфіка базової школи – вікова динаміка від молодшого підліткового до старшого підліткового віку, наростання складності предметного змісту, а також сучасні виклики, пов'язані з наслідками воєнного часу, – не лише підтверджує актуальність диференційованого навчання, а й визначає вимоги до його реалізації на кожному етапі. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробленні діагностичного інструментарію для оцінювання сформованості визначених умінь та в емпіричній перевірці умов їх формування в процесі фахової підготовки й професійного розвитку вчителів.

#### Список використаних джерел

1. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : метод. посіб. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 208 с.
2. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : затв. наказом М-ва розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 груд. 2020 р. № 2736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v2736915-20> (дата звернення: 17.05.2026).
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
4. Tomlinson C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 2nd ed. Alexandria, VA : ASCD, 2014. 197 p.